

“O‘lik” dengiz yohud Yer yuzidan yo‘qolayotgan Orol (dengizi)

Andijon davlat Pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya

Yo‘nalishi talabasi

Tursunova Zebiniso Bahromjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Orol dengizi hozirgi holati, Orol muammosiga sabab bo‘lgan harakatlar, Orol muammosi keltirib chiqargan salbiy oqibatlar, muammoni hal etish uchun chora-tadbirlar.

Kalit so‘zlar: Orol dengizi, Orol muammosi, cho‘llanish, tuz, suvlashtirish, saksovu ekish.

Аннотация: В данной статье современное состояние Аральского моря, действия, вызвавшие проблему острова, негативные последствия, вызванные проблемой острова, и меры по решению проблемы.

Ключевые слова: Аральское море, Аральская проблема, опустынивание, соль, ирригация, посадить саксофон.

Annotation: This article presents the current state of the Aral Sea, the processes that caused the Aral problem, the negative consequences, that caused the Aral problem, and measures to solve the problem.

Key words: Aral sea, Aral problem, desertification, salt, irrigation, saxophone planting.

Orol tabiiy geografik okrugi Turon tekisligining markaziy qismida, Ustyurt okrugi bilan Qizilqum okrugu orasida joylashgan. U shimolda Qozog‘iston bilan, janubi-sharqida Qizilqum, janubda Quyi Amudaryo, g‘arbda Ustyurt okruglari bilan chegaranadi.

Tabiiy geografik o‘rganilish va paydo bo‘lish tarixi. Orol- yer yuzidagi dengiz va okeanlar bilan bog‘lanmagan eng ulkan ko‘l, ya‘ni suv havzalaridan biridir. Orol va Orolbo‘yi haqidagi dastlabki ma‘lumotlarni miloddan avvalgi II asrda yashagan geograf **Klavdiy Ptolemey** yozib qoldirgan. U tuzgan “Dunyo xaritasi” da hozirgi Orol dengizi o‘rnida “Oks” ko‘li tasvirlangan. IX asrda yashagan arab olimi **Ibn Xurdobek** Amu-Sirdaryo “Kurdor” ko‘liga quyilgan desa, X asrda yashagan **Al-Mas‘udiy** hozirgi Orol ko‘lini “Jurjoniya”, **Beruniy** esa “Xorazm” ko‘li deb atagan. Abu Rayhon Beruniyning yozishicha: “Turon zaminidagi eng katta Qora va

Qizilqum sahrolari qachonlardir, bahri ummon ostida bo‘lgan”. Buning isboti shuki, o‘tgan million yillar davomida turli geologik jarayonlar oqibatida, bahri ummon suvlari shimoliy-g‘arbiy tomonlarga chekinib, Xazor (Kaspiy) dengizi, so‘ngra esa Orol ko‘li paydo bo‘lgan.

1964-yilda Orol sathi dunyo xaritasida meridian bo‘ylab 424 km, eniga 292 kilometrni tashkil etgan. Ushbu raqamlardan 38-39 % olib tashlansa, Orolning bugungi umumiy sathi va tavsifi namoyon bo‘ladi.

2010-yilga borib qardoshlar yurtida sathi 3460 kv.km, chuqurligi 130 metrlik ulkan sun‘iy dengiz hosil bo‘ladi. Uning birinchi navbati 2004-yda ishga tushirildi. Umumiy qiymati 6 mrd AQSH dollariga teng 147 ming monolit, 300 ming kub.metr temir beton yotqizilishi re‘jalashtirilgan..

Ismoil Jo‘rabekov Orol dengizining qurishi bilan bog‘liq asosiy sabablarni sanab berdi

O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan irrigator Ismoil Jo‘rabekov Orol dengizining qurishiga sabab bo‘lgan voqealar haqida fikr bildirdi.

«Xalq so‘zi» muxbiri O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan irrigator, suv xo‘jaligi sohasida taniqli mutaxassis Ismoil Jo‘rabekov bilan suhbatlashdi. Unda Orolbo‘yida amalga oshirilayotgan ekologik tadbirlar, dengizning qurigan qismida o‘rmon barpo etish ishlarining ahamiyati, shuningdek, Orol dengizi bilan yuz bergan hodisaning sabablari va saboqlari to‘g‘risida so‘z bordi.

«Orol fojiasining ilk sabablari nimada? Men bu masalada ko‘plab mutaxassislar, olimlar va ekspertlarning fikri bilan tanishman. Aytish lozimki, bu — nihoyatda murakkab mavzu. Ba‘zan ushbu masala bo‘yicha bahs boshlansa, his-tuyg‘ularga berilib ketish ham kuzatiladi. O‘z vaqtida u, menimcha, haddan tashqari siyosiy lashtirib yuborilgan edi.

Xo‘sh, fojiga o‘zi nima olib keldi? Buni tushunish uchun, keling, his-tuyg‘ularni bir chetga surib, oddiy dalillarga murojaat qilaylik. Xaritaga qarang. Sirdaryoni olsak, u Tojikiston, O‘zbekiston va Qozog‘iston hududlaridan oqib o‘tadi. Lekin daryo oqimining -deyarli to‘rt dan uch qismi Qirg‘iziston-da shakllanadi, ya‘ni muzliklar erishidan hosil bo‘lgan Qoradaryo va Norin daryolarining qo‘shilishidan Sirdaryo tashkil topadi. -Amudaryo oqimining 80 foizi esa Tojikiston va Afg‘onistondagi tog‘larda vujudga keladi. Shundan keyin bu daryo O‘zbekiston va Afg‘oniston chegarasi bo‘ylab oqadi, Turkmanistonning shimoli-sharqiy qismini kesib o‘tib, yana O‘zbekiston hududida oqishni davom ettiradi.

Hattoki, bugungi global isish va muzliklar erishi sharoitida ham Orolni to‘ldirib turgan bu ikki daryoning suvi uni saqlab qolish uchun yetgan bo‘lar edi”, — dedi u.

«Endi tarixga nazar tashlasak. O‘tgan asrning 60-yillarida O‘rta Osiyoning barcha respublikalari va Qozog‘istonda jadal sur‘atlar bilan cho‘llarni o‘zlashtirish boshlandi. Yiliga 70 — 80 ming gektar yer o‘zlashtirilar edi. Bir gektar maydonni qishloq xo‘jaligida foydalanish uchun tayyorlash, u yerda hosil yetishtirishga hech bo‘lmaganda o‘n va undan ortiq ming kub metr suv kerak bo‘ladi. Shunday qilib, cho‘lni o‘zlashtirish uchun har yili 600 — 700 million, ba‘zan bir milliard kub metrgacha suv sarflanar edi. Sirdaryo va Amudaryodan suv olish hajmi yildan-yilga ortib bordi. Vaqti kelib, daryolar endi Orolga yetib bormay qo‘ydi, bunday holat keyingi yillarda yuz berdi.

Xo‘sh, biz Orolni yo‘qotib qo‘yishimiz mumkinligini qachon tushunib yetdik? Aslida cho‘l yerlarni keng ko‘lamda o‘zlashtirish natijasida daryolar suvi Orolga yetib bormasligi avvaldan ma‘lum edi. Shuni bilgan holda, nega bo‘lmasa, bunchalik tez o‘zlashtirish va ko‘p suv sarfiga yo‘l qo‘yildi?

Bunga bir nechta sabab bor edi. Shulardan asosiy ikkitasini keltirib o‘taman. Birinchi galda — O‘rta Osiyo respublikalarida aholi sonining yiliga 2 — 2,5 foizgacha o‘sishi. Shu o‘rinda qator savollar paydo bo‘ladi. Mabodo, o‘sha vaqtda sug‘oriladigan yerlar maydoni 1,8 milliondan 4,3 million gektargacha yetkazilmaganida, bugun O‘zbekiston o‘zining 33 milliondan ziyod aholisini boqa olarmidi? To‘g‘ri, yerlar, asosan, paxta ekish maqsadida o‘zlashtirilgan va ko‘pgina oziq-ovqat mahsulotlari O‘zbekistonga boshqa respublikalardan keltirilgan. Bu — sobiq ittifoq markazining o‘sha davrdagi siyosati edi. Lekin agar o‘shanda yerlar o‘zlashtirilgan bo‘lmaganida, ittifoq parchalanib ketganidan keyin qanday ahvolga tushib qolardik — buni endi tasavvur qilish qiyin emas. Oziq-ovqat mahsulotlarini chetdan valyutaga sotib olishga to‘g‘ri kelgan bo‘lardi, mustaqil respublikada esa valyuta yetishmasdi. Shu yerda O‘zbekiston suverenitetga erishgan dastlabki kunlarda bor-yo‘g‘i bir haftaga yetadigan bug‘doy zaxirasi -mavjud bo‘lganini eslashning o‘zi kifoya.

O‘shanda va undan keyin ham valyuta, asosan, paxta tolasini -eksport qilish hisobiga topilgan va unga oziq-ovqat mahsulotlari, eng avvalo, don xarid qilingan.

Orol uchun salbiy oqibatlariga olib kelishini bilgan holda, baribir nimaga cho‘l o‘zlashtirishga zo‘r berib, Sirdaryo va Amudaryoning suv zaxiralari ko‘p sarf qilinavergan? Endi buning ikkinchi sababiga kelsak. Bu O‘zbekistonni ham, qo‘shni

respublikalarni ham rivojlantirish bilan bog‘liq. Aynan o‘sha davrda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirishni jadal ko‘paytirish bilan bir qatorda, yirik korxonalar ham qurilgan, ular esa ham mahsulot ishlab -chiqargan, ham aholini ish o‘rinlari bilan ta‘minlagan. Yerlarni o‘zlashtirish bilan bir paytda, bugun millionlab odamlar yashayotgan aholi punktlari bunyod etilgan. Ya‘ni agar yangi yerlarni o‘zlashtirmaganimizda, iqtisodiyotimizning bugungi taraqqiyoti darajasiga, uning mustaqillik yillaridagi o‘shisi uchun zamin yaratishga erishgan bo‘lmasdik.

Yo‘q, hozir hikoya qilayotganlarimni o‘z vaqtida Orolni halokatga olib kelgan sa‘y-harakatlarni oqlash, deya qabul qilmasligimiz kerak. Asosiy ayb insonning tabiatga aralashuvida ekanligi aniq. Shunday bo‘lsa-da, adolat nuqtai nazaridan, insonga nima uchun shu qadamni qo‘yish zarur bo‘lganini ham hisobga olishga to‘g‘ri keladi. Unchalik chiroyli bo‘lmasa ham, quyidagi o‘xshatishni keltirmoqchiman: tarozining ikki pallasini ko‘z oldimizga keltirsak, bir pallada — Orol qismati, ikkinchi pallada esa — bugungi kunda erishganlarimizning katta qismi va ko‘plab odamlar taqdiri”, dedi Ismoil Jo‘rabekov.

Oxirgi 40-45 yil davomida Orol dengizi sathi 22 metrga pasayib ketdi, akvatoriya maydoni 4 martadan ziyodga kamaydi, suv hajmi 10 baravargacha (1064 kub km dan 70 kub km) kamaydi, suv tarkibidagi tuz miqdori 112 g/l gacha, Orolning sharqiy qismida esa 280 g/l gacha yetdi. Orol dengizi deyarli “o‘lik” dengizga aylandi. Qurib qolgan tubi maydoni 4,2 mln. hektarni tashkil etib, tutash hududlarga chang, qum-tuzli aerozollarini tarqatish manbaiga aylandi. Bu yerda har yili atmosfera havosiga 80 dan 100 mln. tonnagacha chang ko‘tariladi. Shu bilan bir vaqtda, Amudaryo va Sirdaryoning deltalarida yerlarning tanazzulga uchrashi va cho‘llashish sur‘atlari o‘sib bormoqda.

Orol va Orolbo‘yi muammosini yechishdagi uchta asosiy yo‘nalishlar ya‘ni, birinchidan, ichimlik suvini quvurlar orqali aholiga yetkazib berish bilan hududning sanitar-epidemiologik ahvolini yaxshilashga, shuningdek, yer osti chuchuk suvidan foydalanishga ham e‘tibor qaratildi. Sog‘liqni saqlash va sanitariya xizmati darajasini keskin yuqoriga ko‘tarish zarurligi uqtirildi; ikkinchidan, dengizning qurigan janubiy qirgoqlarida sun‘iy damba qurib, delta ekosistemasini doimiy suvlashtirish yo‘li bilan “Yashil kamar” hosil qilish; uchinchidan, dengizni o‘zini sahlash. Uni saqlash uchun unga sistematik ravishda ko‘p miqdorda suv yuborib turish kerakligi va bundan tashqari Orolni qurigan tubida saksovulzorlar barpo etish

natijasida qum ko‘chishi, chang ko‘tarilishini oldini olinishi mutaxassislar tomonidan ta’kidlandi.

Ma’lumotlarga qaraganda, dengiz qurishi va sho‘rlanishning tezlashuvi oqibatida so‘nggi yillarda 50 ming gektarga yaqin ekin maydoni qishloq xo‘jaligida foydalanishga yaroqsiz bo‘lib qoldi. Bu muammoni chigallashtiradigan holat shundan iboratki, qurigan dengiz o‘rnida 5,5 million gektardan ortiq maydonni egallagan «Yosh Orolqum» sahrosi paydo bo‘ldi.

Orolqum xavfli kimyoviy reagentlar, mayda tuz va tuproq zarrachalari bilan qoplandi. Zaharli kimyoviy unsurlar, tuz va tuproq zarrachalaridan iborat chang va tuz havoga ko‘tarilib, shamol bilan butun dunyoga tarqalmoqda. Shu sababli, qum va tuproqni qotiruvchi, o‘simliklarning o‘shiga zarar yetkazmaydigan maxsus reagentlar ishlab chiqish zamonaviy ekologiya, atrof-muhit muhofazasi, kimyo va biologiya fanlarining dolzarb masalasi hisoblanajdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. ndpi.uz sayti(Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat Pedagogika instituti)
2. gazeta.uz sayti.
3. uzjoku.uz sayti.
- 4.uzbekembessy.in sayti.

Research Science and Innovation House